

Küresel Cinsiyet Eşitsizliğinin İstihdam, Eğitim ve GSYH Değişkenleri Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Global Gender Inequality in Terms of Employment, Education and GDP Variables

Didem KUTLU, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye, didemkutlu76@yahoo.com

Orcid No: 0000-0003-3354-5202

Zeynep AKTAŞ ÇİMEN, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye, zaktas@akdeniz.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-0959-5314

Duygu GÜDEKLİ, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye, duygugudekli@akdeniz.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-4871-980X

Öz Turizm, dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olup istihdam, büyüme, kalkınma, çevre ve kültürün korunması üzerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Emek yoğun bir sektör olan turizm, diğer sektörlerle göre nitelikli olmayan işgücününün çalışmasına fırsat veriyor olması nedeniyle de birçok kuruluş tarafından kadın erkek eşitsizliğini azaltmada önemli bir bileşen olarak görülmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (United Nations World Tourism Organization-UNWTO) 2019 yılı verilerine göre küresel ölçekte turizm sektöründe kadın istihdamı %54 olarak gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın amacı dünyada en çok turist kabul eden sekiz ülkede küresel cinsiyet endeksi ile konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe istihdam, eğitim ve kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) arasındaki ilişkiyi panel veri analiz yöntemi kullanarak incelemektir. CIPS panel birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar, analiz edilen değişkenlerin ilk farklarında durağan hale geldiğini göstermektedir. Pedroni eşbütünleşme testi sonuçlarına göre cinsiyet farkı, istihdam, eğitim ve kişi başı GSYH arasında uzun dönemli ilişki gözlenmiştir. DOLS'a göre bağımsız değişkenlerin cinsiyet farkı üzerinde bir etkisi bulunmazken, FMOLS'a göre istihdam ve kişi başı GSYH'nun cinsiyet eşitsizliği üzerinde etkisi bulunmuştur. Çalışmanın bir diğer amacı seçilmiş ülkelerde, konaklama ve yiyecek-içecek sektörü istihdamını ve eğitimi hem ülkeler hem de cinsiyete göre karşılaştırmaktır. Konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe istihdam, eğitim ve küresel cinsiyet farkına göre karşılaştırılan ülkeler içerisinde Türkiye en son sırada yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet eşitliği, İstihdam, Eğitim, GSYH

JEL Sınıflandırması: L83, Z30, Z39

Abstract: Tourism is one of the largest and fastest growing sectors in the world and plays a decisive role in employment, growth, development, and the protection of environment and culture. Tourism, which is a labor-intensive sector, is seen by many organizations as an important component in reducing inequality between women and men, as it provides an opportunity for unqualified workforce to work compared to other sectors. Thus, according to the United Nations World Tourism Organization (UNWTO) 2019 data, female employment in the tourism sector on a global scale was 54%. The aim of this study is to examine the relationship between the global gender index and accommodation and food & beverage sector employment, education and per capita gross domestic product (GDP) in the eight countries receive the most tourists in the world, using panel data analysis. Results from the CIPS panel unit root tests show that the analyzed variables become stationary at their first differences. According to the Pedroni cointegration test results, a long-term relationship was observed between gender gap, employment, education and GDP per capita. According to DOLS, independent variables did not have an effect on the gender gap, while according to FMOLS, employment and GDP per capita had an effect on gender inequality. Another aim of the study is to compare accommodation and food and beverage sector employment and education in selected countries by both countries and gender. Türkiye ranks last among

Makale Geçmişi / Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 6 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 6 Ekim / October 2022

© 2022 Journal of Yaşar University. Published by Yaşar University. Journal of Yaşar University is an open access journal.

the countries compared in terms of accommodation and food & beverage employment, education and global gender gap.

Keywords: Gender equality, Employment, Education, GDP

JEL Classification: L83, Z30, Z39

1. Giriş

Turizm, insanların kişisel veya profesyonel amaçlarla olağan çevrelerinin dışındaki ülkelere veya yerlere hareketini gerektiren sosyal, kültürel ve ekonomik bir faaliyettir. UNWTO 2019 yılı verilerine göre, dünya ihracat sınıflamasına göre yakıt ve kimyasallardan sonra üçüncü sırada yer alan turizm gelirleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için ticaret açıklarını azaltmak ve diğer mal ve hizmetlerden elde edilen zayıf ihracat gelirlerini telafi etmek için önemli bir bileşendir. Sosyo-ekonomik bir olgu olan turizm hem ekonomik kalkınmanın motoru hem de çok çeşitli endüstrileri etkileyen sosyal bir güç olarak ifade edilmektedir (UNWTO, 2014).

Turizmin en önemli özelliklerinden birisi emek yoğun bir sektör olmasıdır. Özellikle konaklama ve yeme-içme işletmelerinde hizmeti üreten ve sunan temel unsur insandır. Bu özelliği nedeniyle turizm işletmelerinde üretim ve pazarlama etkinliklerinde mekanizasyon ve otomasyon belirli bir düzeyde yapılabilir (Kozak vd., 2015: 69). Turizm, çalışan işgücü açısından değerlendirildiğinde, yarı zamanlı, gündelik veya sınırlı örgün eğitim veya iş başında eğitim gerektiren çok çeşitli rollerle istihdam olanakları sunmaktadır (Hutchings vd., 2020: 100654). UNWTO 2019 yılı verilerine göre küresel ölçekte turizm istihdamının %54'ü kadınlardan oluşmaktadır. Bu oran kadınların turizm sektöründe erkeklerden daha çok istihdam edildiklerini göstermekle birlikte, elde edilen gelirler noktasında kadının lehine bir durum ortaya koymamaktadır. Kadınlar erkeklere kıyasla %14,7 daha az gelir elde etmektedirler. Bu durum genelde işgücü piyasalarında özel de ise turizm sektöründe kadın erkek eşitsizliğinin ve kadının işgücü piyasasındaki ikincil konumunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Turizm sektöründe hem erkek hem de kadınlar gelişmiş ekonomideki ortalama ücretlerden nispeten daha düşük ücret almaktadır (UNWTO, 2019). Kadınların kazandığı ücretin, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) üyesi ülkeler dahil olmak üzere pek çok ülkede erkeklere oranla %16 daha az olduğu bilinmektedir. Sadece elde edilen gelir noktasında değil aynı zamanda kadının toplumsal cinsiyet normları nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldığı, cam tavan sendromu adı verilen karar alma mekanizmalarından dışlanma ya da üst düzey yönetim pozisyonlarına atanmama ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ekonomik hayatın her alanında yaygın olup

ilgili bireyler ve ekonomi için önceden belirlenmiş üretkenlik ve yaşam standartları açısından büyük kayıplar anlamına gelmektedir.

Cinsiyet eşitsizliklerine dayalı turizm çalışmalarında kadınların önündeki sosyal ve politik engeller, çalışma saatlerinin zorluğu ve ücret ayrımcılığının tespit edilmesi gibi konular sıklıkla değerlendirilmiştir (Alrwajfah vd., 2020; Kaya, 2017; Çelik Uğuz ve Topbaş, 2016; Cave ve Kılıç, 2010). Turizm ve cinsiyet eşitliği ile ilgili yapılmış olan çalışmaların ortak noktası, turizmin gelişmesi ve katılımı sırasında kadınların statüsünün ekonomik, istihdam, eğitim ve hatta siyasi güçlenme yoluyla önemli ölçüde iyileştirildiğidir (Zhang ve Zhang, 2021; Hutchings vd., 2020; Santero-Sanchez vd., 2015). Dolayısıyla turizm, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için temel bir araç olarak geniş çapta kabul görmüştür. Bu çalışmanın amacı uluslararası turist kabul eden ülkeleri, konaklama ve yiyecek-içecek sektöründeki istihdam ve eğitim açısından karşılaştırmak; konaklama ve yiyecek-içecek sektöründeki istihdamın, eğitimin ve kişi başı düşen milli gelirin cinsiyet eşitsizliğine etkisi olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Literatürde eğitim, GSYH ve istihdam ilişkisi oldukça sık yer alırken küresel cinsiyet eşitliği endeksi ile sıralanan değişkenler arasındaki ilişkinin sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak küresel cinsiyet eşitliğini sağlamada eğitimin, istihdamın ve GSYH'nin etkisini ele almaktadır.

2. Literatür

2.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak kültürel, siyasal, toplumsal etkileşimler yoluyla ortaya çıkan ve belirli betimlemeler yapılarak kadınlara ve erkeklere benimsetilen kadınlık ve erkeklik rollerini ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı bugünkü anlamıyla ilk defa 1970'lerde feminist hareketin cinsler arasında var olan eşitsizliğin kökenleri hakkındaki sorularına cevap aramasıyla kullanılmaya başlanmıştır. Erkeklerle kadınlar arasındaki asimetrik ilişkinin temelini biyolojik sebeplerden değil toplumsal ve kültürel sebeplerden kaynaklandığı savunulmaktadır (Çelik Uğuz ve Topbaş, 2016: 63).

Toplumsal cinsiyet eşitliği kadınların ve erkeklerin; kız ve erkek çocukların eşit hak, sorumluluk ve fırsatlara sahip olmasıdır. Eşitlikle anlatılmak istenen, kadın ve erkeğin aynı olması değil, kadın ve erkeğin haklarının, sorumluluklarının ve fırsatlarının erkek veya kadın olarak doğmalarına bağlı olmayacağı anlamına gelmektedir. Kadın ve erkek arasındaki eşitlik hem bir insan hakları meselesi hem de sürdürülebilir insan merkezli kalkınmanın ön koşulu ve göstergesi olarak görülmektedir (UN, ty). Ükelere göre cinsiyet eşitliği değerlendirildiğinde İzlanda 12. kez dünyanın en fazla cinsiyet eşitliğine sahip ülkesi seçilmiştir. 2021 verilerine

göre Türkiye 156 ülke arasında 133.sırada yer almaktadır (Global Cinsiyet Farkı Raporu, 2021).

Cinsiyet, din, dil, ırk, yaş gibi özellikleri nedeniyle toplumun bir bölümüne yönelik uygulanan haksız davranışlar, ayrımcılık olarak ifade edilmektedir. Bu haksız davranışların cinsiyete dayalı olarak yapılması cinsiyet ayrımcılığı olup kadınların iş yaşamında daha az temsil edilmesi, erkekler ile eşit haklara sahip olamaması konunun örnekleri olarak verilebilir (Kartal, 2014: 33). Cinsiyet ayrımcılığı, gelişimin tüm seviyelerinde, tüm siyasi sistemlerde ve çeşitli dini, sosyal ve kültürel ortamlarda mevcuttur (Anker vd., 2003). Cinsiyet ayrımcılığı yatay ve dikey olarak gerçekleşmektedir. Yatay ayrımcılık, kadınların iş için seçilmediği veya yalnızca mesleki bölünmeler yaratan belirli işler için seçilmediği ve daha düşük ücretli ve daha az ilerleme ihtimali olan kadın egemen işlerde ortaya çıkmaktadır. Dikey ayrımcılık ise kadınların yönetimde yetersiz temsil edilmesidir (Anker, 1998). Dünya Ekonomik Forumu 2021 raporuna göre, genel gelir eşitsizliği kısmen kapatılmış olsa da liderlik pozisyonlarında kadın eksikliği bulunmaktadır. Kadınlar tüm yöneticilerin %27'sini oluşturmaktadır. Politik güçlendirme olarak bakıldığında 156 ülkede kadınlar, dünya genelinde yaklaşık 35.500 parlamento koltuğunun yalnızca %26,1'ini, 3.400'den fazla bakanın %22,6'sını temsil etmektedir. Eğitim ve sağlıkta ise kadın erkek cinsiyet farkının %95 oranında kapatılmış olması sevindirici bir durumdur (Global Cinsiyet Farkı Raporu, 2021).

2.2.Turizmde Kadın İstihdamı

Turizm, dünyanın en önemli ekonomik sektörlerinden birisidir. Turizm ihracat sınıflandırılmasında dünyada yakıt ve kimyasallardan sonra üçüncü sırada yer almakta ve ülkelerin ödeme dengesini iyileştirirken, yüksek oranda kadın ve genç nüfusla, milyonlarca doğrudan ve dolaylı iş yaratmaktadır (UNWTO, 2019).

Birleşmiş Milletler Kadın, Alman Kalkınma Ajansı, UNWTO ve Amadeus iş birliği ile turizmde kadınların rolü istihdam, girişimcilik, eğitim ve öğretim, liderlik, politika ve karar verme, sivil toplum olmak üzere beş tema altında 2019 yılında incelenmiştir. Bu raporun sonuçlarına göre dünya çapında turizm istihdamının %54'ü kadınlar oluştururken, kadınların düşük seviyeli istihdamda yoğunlaşmakta olduğu ve erkeklere oranlara daha az kazanmakta olduğu görülmektedir. Tüm bölgelerde, konaklama sektörü alt kademelerde çok sayıda kadın çalıştırırken, üst yönetimde çok az kadın istihdam edilmektedir. Ayrıca, kadınların ortalama saatlik ücreti erkeklere göre önemli ölçüde daha düşük kalmaktadır (UNWTO Kadın Raporu, 2019: 148).

Dünyada kadın işgücünün ağırlıkta olduğu önemli sektörlerden biri turizm sektörü olmasına rağmen diğer sektörlerle kıyasla erkek ve kadınlarda ortalama ücretlerin düşük olduğu görülmektedir. ILO 2020 yılı verilerine göre, ülkemizde konaklama ve yiyecek-içecek hizmetlerinde kadın çalışan sayısı 358.300 kişi iken, erkek çalışan ise 1.020.700 olarak tespit edilmiştir. Belirtilen sayılarda tüm dünyayı etkileyen Covid 19 salgınının da izlerini görmek mümkündür. Çünkü aynı örgütün 2019 yılı verilerine bakıldığında kadın işgücü 431.300, erkek işgücünün ise 1.270.400 olduğu görülmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2019 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki istihdam edilenlerin oranı %45,7 olup, bu oran kadınlarda %28,7, erkeklerde ise %63,1 olarak belirlenmiştir. 2008 yılında 25 ve daha yukarı yaşta olup en az üniversite mezunu olan kadınların oranı %7,6, erkeklerin oranı %12,1 iken bu oran 2019 yılında kadınlarda %18,5, erkeklerde ise %23,1 olmuştur (Tablo 1). Eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülmektedir. 2019 yılı verilerine göre okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %15,4 olurken, lise altı eğitimlilerin %28'i, lise mezunu olanların %34,1'i, mesleki veya teknik lise mezunlarının %42,2'si ve yükseköğretim mezunlarının %71,5'u kadın çalışanlardan oluşmaktadır. Ancak bu veriler erkeklerle kıyaslandığında sırasıyla işgücüne katılım oranı, %32,1, %68,1, %71,3, %80,8 ve %85,8 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yükseköğretim mezunlarında kadın ve erkek işgücünün oran olarak birbirine daha yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de Cinsiyete Göre Seçilmiş Göstergeler (2019)

Göstergeler	Toplam (%)	Erkek (%)	Kadın (%)
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25 + yaş)	4,1	1,2	6,9
Yüksekokul veya fakülteden mezun nüfus oranı (25 + yaş)	20,8	23,1	18,5
İstihdam oranı (15 + yaş)	45,7	63,1	28,7
İşgücüne katılma oranı (15 + yaş)	53,0	72,0	34,4
İşsizlik oranı (15 + yaş)	13,7	12,4	16,5

*Kaynak: TÜİK, Ulusal eğitim istatistikleri veri tabanı, 2019
TÜİK, Hanehalkı işgücü araştırması, 2019*

2019 yılında istihdam edilen kadınların iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımlarına bakıldığında %25,1 tarım sektöründe, %15,9 sanayi ve %59'u hizmet sektöründe çalışmaktadır. Hizmet sektörü, ulaştırma ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, bilgi ve iletişim, gayrimenkul faaliyetleri, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, idari ve destek hizmet faaliyetleri, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, kültür,

sanat, eğlence, dinlence ve spor ile diğer hizmet faaliyetlerinden oluşmaktadır (Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2019). Turizmdatabank'ın TÜİK ve SGK verilerinden derlediği bilgilere göre turizmde çalışan kadın sayısı son 1 yılda %24 artarak 400.000'i geçmiştir. Turizmde kadın istihdam oranı %43 ile en yüksek havacılık sektöründe gerçekleşmiştir. Konaklama sektöründe çalışan kadın sayısı son bir yılda %13,7 oranında artarak 95.000'i geçmiş ve kadın istihdam oranı %36'ya çıkmıştır (Turizmdatabank, 2022). Turizmde istihdamın %54'ünün kadınlardan oluşması turizm sektörünün sahip olduğu belli özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bu özelliklerden bazıları (İçöz ve Tavmergen Pirnar, 1999; Bahar ve Kozak, 2013);

- Turizmin geniş bir istihdam çarpanı etkisinin varlığı ve giriş engellerinin düşük olması. Çarpan etkisi turizm sektöründen elde edilen bir birimlik gelirin el değiştirerek ilk aşamada elde edilen turizm gelirinden daha yüksek miktarda bölge ya da ülke ekonomisine etki etmesi olarak ifade edilmektedir. Türkiye'nin içinde yer aldığı bir araştırmaya göre, ülkenin çarpan katsayısı değeri 1.96 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de turistler tarafından yapılan turizm amaçlı harcamalar, neredeyse kendisinin iki katı büyüklüğünde bir gelir artışına yol açmaktadır.
- Turizm sektöründeki iş gücünün, sosyoekonomik ve sosyodemografik açılardan karma bir özelliğe sahip olması değişik yaş, meslek, gelir ve kültür grubunda yer alan kimseler için aynı işletmede görev alma imkânı sağlaması,
- El sanatları, gıda ürünleri, tur rehberliği ve diğer birçok alanda turizmin yerel girişimcilik fırsatları sunması,
- Turizm sektörü tarafından yaratılan birçok alt meslek gruplarının yüksek düzeyde beceri gerektirmemesi,
- Turizm, evde de sorumluluklar üstlenen kadınlara yarı zamanlı ve vardiyalı çalışma fırsatı sunması,
- Turizmin gelişmesinin yerel halk için altyapının iyileştirilmesine katkı sağlaması; yolların, su kaynaklarının, sağlık tesislerinin, elektriğin ve iletişimin iyileştirilmesi; yoksulların, özellikle de kadınların yaşamlarında büyük bir farklıklar yaratabilir.

Turizm sektörünün yukarıda belirtilen özellikleri ile kadınların annelik, ev işleri gibi rolleri ile eş zamanlı yürütebilecekleri “vardiya-yarı zamanlı çalışma” imkânı sunması ve bu rollere paralel pozisyonlarda istihdamı (oda servisi, mutfak vb.), turizm sektörünün cana yakın ve misafirperver vurgusunun “kadınlık becerileri” ile bağdaştırılması konaklama ve turizm alanında yer alan kadınların sayısının artmasını beraberinde getirmektedir (Jackman,

2022). Kadınların katılımı niceliksel olarak iyileşirken, işgücü piyasası ayrımcılığına atfedilebilecek bir dizi engelle karşılaşmaya devam etmektedir (Santero-Sanchez vd. 2015: 234). Bu engellere, kadınların düşük statülü işlerde temsil edilmesi, genellikle eşit muamele görmemesi veya basmakalıp mesleklere yerleştirilmesi ve cinsel ayrımcılığa ve sömürüye karşı savunmasız kalması örnek verilebilir (UNWTO, 2011).

Türkiye’de turizmde kadın işgücünü inceleyen sınırlı çalışmalardan biri olan Demirkol vd. (2004)’nin, İstanbul, Kocaeli ve Bursa’da 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan 209 kadınla yaptıkları çalışmanın sonucuna göre kadınların, iş yükü ve çalışma sürelerinin fazlalığı, sorumlulukların yüksek olmasına karşın yetkilerinin düşük olması, sendikal haklarının yaygın olmaması, hizmet içi eğitim olanaklarının yetersiz olması, iş güvencesinin düşüklüğü, ücret yetersizlikleri, taciz olayları gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları bulgularına ulaşılmıştır. Bodrum’daki 3-4-5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan toplam 429 kadın çalışan üzerinde yapılan başka bir çalışmada, kadın çalışanların sorunlarının başında “aldıkları ücretin yetersizliği”, “karşılaştıkları farklı sorunların ruh hallerini olumsuz etkilediğini düşünmeleri” ve “zaman zaman kapasitelerinin üstünde iş yapmak zorunda kaldıkları” yer almaktadır (Güçer vd., 2018). Ancak bu araştırmalardan farklı olarak turizmde kadın işgücünün cinsiyet ayrımcılığı algısı üzerine Edirne’de yapılan bir başka araştırmada katılımcıların işe alma, ücret ve terfi gibi konularda cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmadıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın bir başka sonucuna göre literatürdeki diğer çalışmalarla tutarlı olarak kadın işgücünün genellikle alt seviyelerde çalıştığı ve yönetim kademelerinde az sayıda yer aldıkları belirlenmiştir (Hutchings vd. 2020; Çelik Uğuz ve Topbaş, 2016; Santero-Sanchez vd., 2015; Çiçen vd., 2020).

2.3. Turizmde Kadın İstihdamının Karşılaştırmalı Analizi

Turizm gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde kilit bir sektör olup yarattığı istihdam, ekonomik çeşitlilik ve büyümeye olan katkısı ile ülkeler için önemli bir kalkınma aracıdır. Doğrudan ve dolaylı istihdam yaratmasının yanı sıra, kadın ve genç işgücünün istihdamına da fırsat vermektedir.

Uluslararası turist sayıları açısından, 2019 yılı verilerine göre Türkiye dünyada altıncı sırada yer almaktadır (UNWTO, 2020).

Tablo 2. Turist Sayılarına Göre Dünya Sıralamasında İlk 10 Ülke (2010-2020)

Uluslararası Turist Sayıları (milyon)											
Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Fransa	76.8	79.5	83.0	83.6	83.7	84.5	82.6	86.9	89.4	89.0	-
İspanya	52.7	56.7	57.7	60.7	65.0	68.2	75.6	81.8	82.7	83.5	19.0
ABD	59.7	62.3	67.0	69.8	74.8	77.5	75.6	76.9	79.6	79.2	19.4
Çin	55.7	57.6	57.7	55.7	55.6	56.9	59.3	60.7	62.9	65.7	-
İtalya	43.6	46.1	46.4	47.7	48.6	50.7	52.4	58.3	62.1	64.5	25.2
Türkiye	27.0	29.3	35.7	37.8	39.8	39.5	30.2	37.6	45.7	51.1	15.9
Meksika	22.4	23.4	-	-	29.1	32.1	35.0	39.3	41.4	45.0	24.3
Tayland	-	-	-	26.5	-	-	32.6	35.4	38.2	39.7	6.7
Almanya	26.9	28.4	30.4	31.5	33.0	35.0	35.6	37.5	38.8	39.5	12.4
UK	28.1	29.2	29.3	31.2	32.6	34.4	35.8	37.7	36.3	39.4	-
Malezya	24.6	24.7	25.0	-	-	-	-	-	-	-	4.3
Rusya	-	-	25.7	28.4	29.8	31.3	-	-	-	-	-

Kaynak: UNWTO Tourism Highlights(2011-2020). Sadece ilk on içerisindeki ülkelerin değerleri verilmiştir.

Tablo 2 değerlendirildiğinde uluslararası turist sayıları sıralamasında birinci sırada yer alan Fransa'nın turist gelişleri 2016 ve 2019 yılları dışında genel olarak istikrarlı bir artış seyri izlemiş ve birinci sıra yerini korumuştur. Türkiye, 2015 yılında Rus uçağının düşürülmesi ve 2016 yılında yaşanan darbe girişimi nedeniyle turist gelişleri 2015 yılına göre %23,54 oranında azalmış ve 2012 yılı rakamlarının gerisinde kalmıştır. Dünya Bankasına göre büyük ülkeler turizm istatistikleri açısından daha iyi performans göstermektedirler. 2020 yılı verilerine bakıldığında ise Covid 19 salgınına bağlı olarak uygulanan seyahat kısıtlamalarının etkisiyle turist sayılarının keskin bir şekilde düştüğü görülmektedir.

Turizm gelirlerine göre dünya sıralamasındaki ilk 10 ülke Tablo 3' te verilmektedir. Turizm gelirleri açısından 2010-2019 döneminde, 214.1 milyar ABD doları ile ABD birinci sırada, 79.7 milyar ABD doları ile İspanya ikinci sırada ve 63.8 milyar ABD doları ile Fransa üçüncü sırada yer almaktadır. ABD, 2010-2019 döneminde, küresel Covid-19 salgının başladığı 2019 yılı hariç turist gelirleri açısından düzenli bir artış seyri sergilemekte ve birinci sırada yer almaktadır. ABD'nin 2019 yılı turizm sektöründen elde ettiği gelir 214.1 milyar ABD Dolar olarak gerçekleşmiş olup tüm dünyada elde edilen gelirin %62,6'sına denk gelmektedir. Fransa'nın elde ettiği gelir tüm gelirlerin %11,1'i, Türkiye'nin elde ettiği gelir ise turizm gelirlerinin %5,2'sini oluşturmaktadır (UNWTO, 2019). Türkiye'deki turizm gelirlerinin gelen turist sayısına göre az olması, Türkiye'ye gelen turist profilinin düşüklüğünü ve ziyaretçi başına harcama düşüklüğünü göstermektedir (Özcan, 2015: 206). Fransa turist gelişleri sıralamasında birinci sırada yer almasına rağmen, turizm gelirleri açısından üçüncü sıraya gerilemektedir. Bu durumda en fazla turist alan ülkelerin turizm geliri açısından aynı oranda gelir elde ettiği söylenemez.

Tablo 3. Turist Gelirlerine Göre Dünya Sıralamasında İlk 10 Ülke (2010-2020)

Ülke	Turizm Gelirlerine Göre Sıralama (Milyar ABD Doları)										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ABD	103.5	116.3	126.2	139.6	177.2	204.5	205.9	210.7	214.4	214.1	193.3
İspanya	52.5	59.9	55.9	60.4	65.2	56.5	60.3	68.0	73.7	79.7	-
Fransa	46.3	53.8	53.7	56.1	55.4	45.9	42.5	60.7	67.3	63.8	35.9
Tayland	-	-	-	42.1	38.4	44.6	49.9	57.5	63.0	60.5	15.3
UK	30.4	35.9	36.4	40.6	45.3	45.5	39.6	51.2	51.8	52.7	-
İtalya	38.8	43.0	41.2	43.9	45.5	39.4	40.2	44.2	49.2	49.5	20.4
Japonya	-	-	-	-	-	-	-	34.1	41.1	46.0	11.3
Avustralya	30.1	31.4	31.5	-	-	-	32.4	41.7	45.0	45.7	26.2
Almanya	34.7	38.8	38.1	41.2	43.3	36.9	37.4	39.8	42.9	41.6	-
Çin	45.8	48.5	50.0	51.7	56.9	114.1	44.4	35.6	40.3	35.8	-
Hong Kong	23.0	27.7	32.1	38.9	38.4	36.2	32.9	-	-	-	-
Macao (Çin)	-	38.5	43.7	51.6	50.8	31.3	-	-	-	-	-
Türkiye	20.8	23.0	25.6	27.9	29.5	26.6	18.7	22.4	25.2	29.8	13.7

Kaynak: UNWTO Tourism Highlights (2011-2020). Sadece ilk on içerisindeki ülkelerin değerleri verilmiştir.

Uluslararası turist gelişleri açısından ikinci ve üçüncü sırada yer alan ABD, turizm gelirleri açısından son on yıldır birinci sırada yer almaktadır (Tablo 3). Türkiye turist sayıları açısından ilk on ülkenin içinde yer alırken, turizm gelirleri açısından ilk on ülke arasında yer alamamıştır (2010 yılı dışında). Tablo 3'te yer alan ülkelere Çin ve Tayland ile ilgili istihdam ve eğitim verilerine ulaşılamadığı için karşılaştırmaya 8 ülke dahil edilmiş olup, bu ülkeler en fazla turist alan ülkeler içerisinde bulunan Fransa, İspanya, ABD, İtalya, Türkiye, Meksika, Almanya ve Birleşik Krallık'tan oluşmaktadır. 2020 yılı verileri UNWTO tarafından verilmediği için Dünya Bankası'ndan elde edilen veriler tabloya yerleştirilmiştir. Ancak analize dahil edilen ülkelerle ilgili tüm verilere ulaşılamadığı için 2020 yılı araştırmaya dahil edilmemiştir.

Turizm ve cinsiyet eşitliği ile ilgili yapılmış olan çalışmaların ortak noktası, turizm sektöründeki gelişmelerin kadınları ekonomik, istihdam, eğitim ve hatta siyasi yönden güçlendirmesidir (Zhang ve Zhang, 2021; Hutchings vd., 2020; Santero-Sanchez vd., 2015). Dolayısıyla turizm, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için temel bir araç olarak geniş çapta kabul görmektedir. Ancak bazı araştırmalar sosyal, kültürel ve kurumsallaşmış normların toplumsal cinsiyet ilişkileri ve buna bağlı olarak kadın istihdamı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Hutchings vd., 2020; Akerlof & Kranton, 2000). Örneğin Alrwajfah vd. (2020), Ürdün'ün Petra şehrinde yaptıkları araştırmada kadınların turizmden ekonomik olarak erkeklerle eşit faydalanmadıklarını, turizm sektöründe çalışan kadınların yerel halk tarafından damgalanma korkusu yaşadıklarını ortaya koymuşlardır. 2006-2017 yılları arasında 143 ülkeyi kapsayan başka bir çalışmada turizm ve işgücü piyasası

arasında olumlu bir ilişki bulunurken ülkelerin gelişmişliğine göre farklı sonuçlar çıktığı görülmüştür. Gelişmiş ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliği ile turizm arasında pozitif bir ilişki varken, Sahra Altı Afrika'da toplumsal cinsiyet eşitliği ile ters bir ilişki bulunmaktadır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da ise turizmin cinsiyet eşitliği üzerinde hiçbir etkisi bulunmamıştır (Jackman, 2022). Gelişmekte olan on ekonomide turizm ve cinsiyet eşitliğinin karşılaştırmalı analizinin yapıldığı bir çalışmanın sonuçlarına göre, turizm cinsiyet eşitliği için ne gerekli ne de yeterli bir koşul olmadığı gibi turizm ve ekonominin, eğitimin ve istihdamın birleşimi toplumsal cinsiyet eşitliğini önemli ölçüde etkilemektedir (Zhang ve Zhang, 2021: 284).

Tablo 4'te seçilmiş ülkelerdeki konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe kadın ve erkek işgücü yer almaktadır. Tabloda yer alan ülkeler arasında konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe kadın işgücü daha fazla iken sadece Fransa ve Türkiye'de kadın istihdamı erkeklere göre düşüktür. Diğer ülkelerde kadın istihdamı daha fazladır. Turizm sektöründe diğer ülkelerde kadın istihdamının fazla olmasının en önemli sebepleri turizmde kadınların bilgi ve becerisine dayanan iş alanlarının daha fazla olması, iş gücünün, sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik açılardan karma bir özelliğe sahip olması ve birçok alt-meslek gruplarının yüksek düzeyde beceri gerektirmemesidir (Şit, 2016). Tabloya göre kadın istihdamının yüksek olduğu görülse de kadınlar hizmet ve büro düzeyindeki işlerde iyi temsil edilirken, profesyonel düzeyde daha az temsil edilmektedir ve erkek meslektaşlarına göre %10 ila %15 daha az kazanmaktadır (UNWTO Women Report, 2019). Aynı rapora göre Türkiye'de konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe çalışan kadınlar gelişmiş ekonomilere göre %7,82 daha az ücretlendirilmektedir. Ancak gelişmiş ekonomilere göre istihdam düzeyi %14,83 oranında yüksektir. Fransa ile Türkiye değerlendirildiğinde Fransa'daki kadın ve erkek istihdam rakamları birbirine yakinken Türkiye'de konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe kadın çalışan sayısının erkek çalışan sayısının neredeyse dörtte biri oranında olması düşündürücüdür. Türkiye özelinde kadın istihdamına bakıldığında 2010 yılından itibaren istihdam oranında her yıl artış olduğu gözlenmektedir. Sadece 2014 yılı verilerinde bir önceki yıla oranla düşme görülmüştür.

Tablo 5'te ülkelere göre çalışanların ilköğretim seviyeleri verilmiştir. Tabloda yer alan tüm ülkelerde kadınların eğitim seviyesi erkeklere göre daha düşüktür. Ancak Türkiye'de kadın erkek arasındaki eğitim farkının çok daha belirgin olduğu görülmektedir. Eğitimin genel olarak cinsiyetten bağımsız olarak daha yüksek emek üretkenliğini teşvik etmede faydalı olduğuna inanılmaktadır (Hong vd., 2019). Eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin bir toplumdaki ortalama beşerî sermaye miktarını azalttığını ve dolayısıyla ekonomik performansa zarar verdiği literatürde kabul edilen bir konudur. Türkiye'de yapılan bir

araştırmada eğitim harcamalarıyla beşerî sermayenin geliştirilmesi arasında önemli bir bağ olduğu, bunun da sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi konusunda gerekli olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada Türkiye ekonomisinde eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyen unsurlar içinde yer aldığı (Cinel, 2021) ve kadınların eğitimini teşvik etmenin doğurganlık düzeylerini düşürdüğü, çocuk ölüm düzeylerini düşürdüğü ve gelecek neslin eğitimini desteklediği bilinmektedir (Klasen ve Lamanna, 2009). Dolayısıyla bir anlamda gelecek nesillerin eğitim almasını sağlamanın yolu eğitimde cinsiyet eşitsizliğini azaltmakla ilgilidir. Eğitim eksikliği kadınların turizme katılımını olumsuz etkilerken işbaşı eğitim programları, turizm ile ilgili kurslar kadınların daha iyi bir pozisyonda çalışmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin Güney Afrika Hükümeti, Güney Afrika Üniversitesi ile ortaklaşa Turizmde Kadınlar için Yönetici Geliştirme Programını uygulayarak 20 kadın yöneticinin üst düzey yöneticilik pozisyonlarına terfi edilmesini sağlamıştır (UNWTO Kadın Raporu, 2019).

Tablo 4. Konaklama ve Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Kadın ve Erkek İstihdamı (bin)

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Fransa	467.6	502.6	485.1	494.4	473.3	508.1	467	494.3	461.1	472.1	482.6	516	500.9	517.4	504.3	531.8	508.4	545.7	487.6	533.3
İspanya	748.6	634.7	758	643.1	700.7	636.2	700	632.5	719.5	684.3	769	736.1	839.5	764.6	875	762.1	906.6	801.3	920.2	795.1
ABD	4694.9	4215.4	4745.6	4411.2	4950.4	4572.8	5071	4628	5104.4	4637.7	5180	4745.2	5329.7	4920.2	5339.1	4892.1	5462.6	4815.4	5531.6	5008.7
İtalya	591.1	575.2	600.7	588.4	643.2	604	643.7	583.9	656.1	613.3	668.5	665.5	712.8	682.1	733.5	717.5	740.5	718.7	748.4	731.8
Türkiye	167.7	916.6	204.5	935.3	241.7	964.5	283.8	1024.1	277.4	1073.3	316.4	1129.4	343.4	1127.5	372.8	1151.3	411.5	1217.8	431.3	1270.4
Meksika	1785.1	1261.6	1880.1	1321.8	1988.7	1348.8	2043.5	1366.7	2037.1	1412.2	2154.9	1499.1	2245.6	1591.4	2294.9	1630.2	2384.9	1631.6	2570.4	1790.6
Almanya	833.7	590.1	866.9	605.6	874.8	630.1	876.5	632.5	872.2	655.3	883.7	665	885.5	693.3	883.1	691.5	871.8	701.8	865.7	720.4
UK	765.5	662.5	788.1	665.1	810.2	673.2	802.4	714.8	846.9	750.9	861.5	775.5	911.1	797.1	942	803.8	921	814	941	804

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 5. İşgücü İlköğretim Seviyesi (bin)

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Fransa	12210.5	13520.4	12228.3	13531	12296.5	13508	12351.2	13434.1	12715.4	13661	12787.5	13654.7	12848	13732.2	12920.5	13882.6	13053.1	13969	13163.2	13969.5
İspanya	8300.8	10423.8	8269	10152.5	8024.5	9608.2	7823.2	9315.7	7901.6	9442.7	8105.7	9760.3	8340.8	10000.7	8558.5	10266.2	8795.7	10532	9033.8	10745.7
ABD	65704.8	73359.1	65579	74290.2	66913.8	75555.3	67576.8	76352.6	68613	77692.3	69702.9	79130.7	70867.8	80568.1	71935.5	81401.9	73062.6	82698.4	74077.7	83460.3
İtalya	9152.3	13374.6	9258.1	13340.1	9372.4	13193.6	9276.1	12914.4	9333.7	12945.3	9380.2	13084.6	9524.7	13233.2	9673.7	13349.2	9768.3	13446.6	9872.2	13487.6
Türkiye	6424.2	16168.5	6968.8	17130.5	7308.1	17511.3	7641.5	17878.3	7689.7	18241	8040.7	18577.9	8317.3	18898.3	8732.2	19464.4	9018.5	19715.3	8919	19161.1
Meksika	17314.1	28807.5	17753.2	29385.7	18583.5	30123.2	18829.2	30398.1	18678.8	30736.6	19227.6	31383.7	19695.6	31899.2	19912.6	32428.2	20370.4	32791.4	21348.6	33266
Almanya	17570.5	20422.9	17985.7	20801.5	18107.5	21019	18388.6	21142.7	18570	21301.4	18756.7	21454.2	19202.7	22064.6	19374.5	22289.1	19519.8	22394.7	19776.6	22623.5
UK	13597.6	15527.3	13664.2	15617.9	13788	15807.7	14000.6	15953	14346.2	16325.2	14583.1	16614	14793.8	16854	15015.4	16949.9	15207.5	17146.6	15452.4	17242.4

Kaynak: ILO verilerinden oluşturulmuştur.

Cinsiyet Farkı Endeksi, erkekler ve kadınlar arasındaki farkı ekonomik katılım ve fırsat, eğitime erişim, sağlık ve hayatta kalma ve siyasi güçlendirme olmak üzere dört temel kategoride incelemektedir. Tüm kategoriler değerlendirildikten sonra mümkün olan en yüksek puan 1 (eşitlik) ve mümkün olan en düşük puan 0 (eşitsizlik) arasında bir değer bulunmaktadır (Global Cinsiyet Farkı Raporu). Tablo 6'da seçilmiş ülkelerle ilgili küresel cinsiyet farkı oranı yer almaktadır.

Tablo 6. Küresel Cinsiyet Farkı

Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2020
Fransa	0.702	0.701	0.698	0.708	0.758	0.761	0.755	0.778	0.779	0.781
İspanya	0.755	0.758	0.726	0.726	0.732	0.742	0.738	0.746	0.746	0.795
ABD	0.741	0.741	0.737	0.739	0.746	0.740	0.722	0.718	0.720	0.724
İtalya	0.676	0.679	0.672	0.688	0.697	0.726	0.719	0.692	0.706	0.707
Türkiye	0.587	0.595	0.601	0.608	0.618	0.624	0.623	0.625	0.628	0.635
Meksika	0.657	0.660	0.671	0.691	0.690	0.699	0.700	0.692	0.721	0.754
Almanya	0.753	0.759	0.762	0.758	0.778	0.779	0.766	0.778	0.776	0.787
Uk	0.746	0.746	0.743	0.744	0.738	0.758	0.752	0.770	0.774	0.767

Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu (2010-2020)

Tablodan da görüldüğü gibi Türkiye cinsiyet eşitsizliği açısından belirtilen ülkeler arasında sonuncu sırada yer almaktadır. Ancak yıllar bazında Türkiye özelinde değerlendirildiğinde rakamın giderek arttığı görülmektedir. Dünya Ekonomik Forumu 2019 yılı verileri yerine 2020 yılı verilerini yayınladığı için tabloda 2019 yılı verileri bulunmamaktadır. 2020 yılı verilerine göre 153 ülkenin yer aldığı raporda Türkiye 130. sırada yer almaktadır ve 2018 yılı verilerine göre ilerleme göstermiştir.

3. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı en fazla turist alan ülkelerde konaklama ve yiyecek istihdamının, eğitimin ve kişi başı düşen milli gelirin cinsiyet eşitsizliğine etkisi olup olmadığını bulmaktır. Araştırmanın diğer bir amacı belirlenen ülkelerin konaklama ve yiyecek içecek istihdamı ve eğitim açısından karşılaştırmasını yapmaktır. Çalışmada öncelikle 2010-2019 yılları arasında en fazla uluslararası turist sayısına sahip ülkeler UNWTO aracılığıyla belirlenmiştir. Aynı zamanda turizm gelirleri açısından da bir sıralama yapılmış ancak araştırmanın devamında bazı ülkelerle ilgili verilere ulaşılamadığı için çalışmaya Fransa, İspanya, ABD, İtalya, Türkiye, Meksika, Almanya ve Birleşik Krallık (UK) olmak üzere 8 ülke ile devam edilmiştir. Çalışmada bu ülkelerin seçilmesinin nedeni turizmde gelişmiş olan ülkelerde eğitim ve turizm istihdamına daha yakından bakıp bir değerlendirme yapabilmektir.

Çalışmada kullanılan veri seti 9 yıllık bir dönemi ve 8 ülkeyi kapsamaktadır. Veri setindeki bağımlı değişken Dünya Ekonomi Forumu (World Economic Forum) tarafından yayınlanan ülkelere ait ekonomik katılım ve fırsat, eğitim durumu, sağlık ve hayatta kalma ve siyasi güçlendirme değişkenlerine göre oluşturulmuş küresel cinsiyet farkı endeksi rakamlarıdır. Bu rapor 2006 yılından itibaren oluşturulmaya başlanmış olup 140'tan fazla ülke için yıllık cinsiyet farkı endeksi sıralamasını yayınlamaktadır. Ancak analizde başlangıç yılı olarak 2010 yılının belirlenmesinin nedeni diğer ülkelerde bazı değişkenlere ait verilerin eksik olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin konaklama ve yiyecek-içecek sektörü istihdamına ait veriler seçilmiş tüm ülkeler için 2010 yılından itibaren ILO istatistiklerinde mevcuttur. Tarih aralığının 2018 yılına kadar oluşmasının nedeni ise yine bazı ülkelerle ilgili verilerin tamamlanmamış olması ve Çin'in Wuhan şehrinde 2019 yılının aralık ayında ortaya çıkan Covid-19 salgınınun yayılmasını azaltmak için alınan önlemlerin, ağırlıklı olarak kadınlar tarafından temsil edilen sektörleri etkilemesi nedeniyle (ILO, 2021), cinsiyet farkı raporuna yansıyan rakamların bu olağanüstü süreçten kaynaklanmasındandır. Araştırmada kullanılan diğer değişkenler konaklama ve yiyecek-içecek istihdamı, eğitim ve kişi başı gayri safi yurt içi hasıla (GSYH)'dan oluşmaktadır. Konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri istihdamı, eğitim verileri Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerinden, kişi başı GSYH değerleri ise Dünya Bankası verilerinden alınmıştır. Değişkenlerde GSYH'nın bulunmasının nedeni ekonomik büyüme, kaynakların kadınlara tahsis edilmesi ve statülerinin yükseltilmesi ile cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasındaki önemindedir (Damjanovic ve Selvaretnam, 2020). Eğitim değişkeninin seçilmesinin nedeni ise eğitimin genellikle cinsiyetten bağımsız olarak daha yüksek emek üretkenliğini teşvik etmede faydalı olduğuna inanılmasındandır. Ayrıca kadın eğitimi, işgücü piyasasında eğitilmiş kadın çalışan için daha yüksek ücret veya daha iyi bir statü gibi sosyo-ekonomik kazanımlara neden olmaktadır (Hong vd., 2019). Klasen (2018)'a göre eğitimde cinsiyet eşitsizliğini azaltmak ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır. Eğitimle birlikte kadınlar topluma daha iyi uyum sağlamları için daha fazla bilgi ve çalışma becerisi elde etmektedirler (Zhang ve Zhang, 2021). Araştırmada kullanılan istihdam rakamları konaklama ve yiyecek-içecek işletmelerinde çalışan kadın sayısı olup istihdam sayesinde kadının hem toplumdaki hem de ailedeki ekonomik statüsü önemli ölçüde artacaktır (Hong vd., 2019). Çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritması alınarak modele dâhil edilmiştir.

Analize geçmeden önce ilgili değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 7'de belirtilmiştir.

Tablo 7. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
Cinsiyet Eşitsizliği(ggap)	72	.7160181	.0501643	.5876	.779
İstihdam (employment)	72	1391.193	1503.699	167.7	5462.6
Eğitim (education)	72	21456.12	22999.11	6424.2	128484
Kişi başı GSYH (gdp)	72	29969.41	15027.07	8491.589	59821.59
Lnggap	72	-.3365952	.0727838	-.5317088	-.2497443
Lnemployment	72	6.832534	.8475572	5.122177	8.60568
Lneducation	72	9.650692	.7108435	8.767827	11.76356
Lngdp	72	10.15078	.6071133	9.046831	10.99912

3.1. Bulgular

Çalışmada Stata 15.0 programı kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Panel verilerin en önemli özelliği, zaman serisi ve yatay kesit verilerini birleştirmesidir. Her bir birim tüm zamanlar boyunca gözlenmişse dengeli panel (Yerdelen Tatoğlu, 2019) olarak ifade edildiğinden araştırmamızda dengeli panel kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle seçilmiş ülkeler için 2010-2018 döneminde cinsiyet farkı (ggap), kişi başı GSYH, istihdam ve eğitim verilerini yansıtan serilerin homojenlik, yatay kesit bağımlılık ve birim kök testleri yapılmıştır.

Homojenlik testi sonuçları: Eğitim katsayılarının homojenlik sınamaları için Pesaran ve Yamagata (2007) tarafından geliştirilen test kullanılmıştır. Homojenlik testi için oluşturulan hipotezler; H_0 : Eğitim katsayısı homojendir. H_1 : Eğitim katsayısı homojen değildir. Test istatistiklerinin olasılık değeri, %10'dan küçük olduğu durumlarda H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğitim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla test sonucunda p değeri 0.00 olduğu için sıfır hipotezi reddedilmiş olup eğitim katsayılarının heterojen olduğu sonucuna varılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığı testi: Yatay kesit bağımlılığı için tüm değişkenler için Pesaran'ın CD testi uygulanmış olup istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olması durumunda, yatay kesit bağımlılığının bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilerek, alternatifi olan ve yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Tablo 8'de görüldüğü gibi tüm değişkenlerde p değeri 0.05'ten küçük olduğu için yatay kesit bağımlıdır. Yatay kesit bağımlılığı bulunduğu ikinci nesil birim kök testleri yapılmaktadır.

Tablo 8. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	Inggap		Inemployment		Ineducation		Ingdp	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Pesaran CD	4.098	0.000	12.618	0.000	11.187	0.000	9.866	0.000

Heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığının olması durumunda CIPS birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu testler hem heterojenlik ve yatay kesit varlığında tutarlı ve güvenilir sonuçlar vermektedir. Eğer hesaplanan-t değeri, 0.01, 0.05 ve 0.10 kritik-t değerlerinden daha negatifse H_0 reddedilir ve serinin durağan olduğuna karar verilir.

Tablo 9. Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları

Değişken	Model	Test İst.	Eşik Değerler		
			%10	%5	%1
Inggap	Sabit	-2.127	-2.31	-2.52	-2.97
	Sabit Trendli	-1.924	-2.98	-3.27	-3.88
Δ Inggap	Sabit	-2.426	-2.31	-2.52	-2.97
	Sabit Trendli	-3.228	-2.98	-3.27	-3.88
Inemployment	Sabit	-2.878	-2.28	-2.47	-2.85
	Sabit Trendli	-2.174	-2.87	-3.10	-3.51
Δ Inemployment	Sabit	-2.349	-2.28	-2.47	-2.85
	Sabit Trendli	-2.736	-2.87	-3.10	-3.51
Ineducation	Sabit	-0.709	-2.31	-2.52	-2.97
	Sabit Trendli	-2.441	-2.98	-3.27	-3.88
Δ Ineducation	Sabit	-2.723	-2.28	-2.47	-2.85
	Sabit Trendli	-2.772	-2.87	-3.10	-3.51
Ingdp	Sabit	-1.468	-2.28	-2.47	-2.85
	Sabit Trendli	-2.135	-2.98	-3.27	-3.88
Δ Ingdp	Sabit	-2.764	-2.28	-2.47	-2.85
	Sabit Trendli	-3.977	-2.87	-3.10	-3.51

Tablo 9 değerlendirildiğinde Inggap, Ineducation ve Ingdp değişkenleri CIPS testine göre düzeyde Inemployment dışında durağan değildir. Dolayısıyla serilerin birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Seriler durağanlaştırıldıktan sonra analizin diğer aşamasına geçilmiş ve pedroni eşbütünleşme testi yapılmıştır.

Tablo 10. Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
Modified Philips Perron	2.8320	0.0023
Philips Perron	-1.5699	0.0582
Augmented Dickey Fuller	-3.5659	0.0002

Tablo 10'a göre cinsiyet farkının bağımlı değişken olduğu modele göre seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada cinsiyet farkı ile istihdam, eğitim ve kişi başı GSYH arasında doğru ve sağlam uzun vadeli katsayı tahminlerini yayınlamak için rassal etkilere sahip OLS, grup ortalama DOLS ve grup ortalama FMOLS tahmincisini uygulanmıştır. Sabit ve rassal etkili modeller arasında seçim yapabilmek için başvurulan Hausman testine ait olasılık değerinin de istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesi içinde anlamsız olduğundan sabit etkili modelin geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilerek, rassal etkili modelin geçerli olduğunu

ifade eden H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla uygun tahmin modelinin, rassal etkili model olduğu anlaşılmaktadır. Rassal etkiler modeline göre tüm değişkenler %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Cinsiyet farkı değişkenine en önemli katkıyı kişi başı GSYH yapmaktadır. Öncelikle belirtilmelidir ki, DOLS test istatistiğine göre belirtilen değişkenler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Ancak FMOLS test istatistiğine göre istihdam ve kişi başı GSYH istatistiksel olarak sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlıdır. FMOLS istatistiğine göre cinsiyet farkını azaltmada istihdamın etkisi en büyüktür. Bu sonuç istihdam ile cinsiyet eşitsizliği arasında pozitif ilişki olduğunu belirtilen çalışmalar ile tutarlıdır (Jackman, 2022; Zhang vd., 2022; Rinaldi ve Salerno, 2020). Ancak eğitim değişkeni anlamlı çıkmamıştır. Bu sonuç eğitimin cinsiyet farkını kapatmada önemli bir etken olduğunu (Zhang ve Zhang, 2021; Thévenon vd., 2012; Klasen ve Lamanna, 2009) belirten çalışmalarla tutarsızdır.

Tablo 11. Uzun Dönemli Tahmin Sonuçları

	OLS		DOLS		FMOLS	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
Inemployment	.047	.031**	.008	.918	0.235	.020**
Ineducation	.009	.010**	-.019	.411	-.013	.291
lngdp	.073	.037**	.044	.817	.077	.000***
Hausman test	4.68					

***p < .01, **p < .05 güven aralıklarına göre olasılık değerlerini göstermektedir.

4. Sonuç

Turizm dünyada en önemli ihracat kategorilerinden biri olarak ifade edilmekte olup ülke ekonomilerinin gelişiminde önemli bir rol üstlenmektedir. Diğer sektörlere oranla nitelikli olmayan işgücünün çalışmasına fırsat vermesi nedeniyle UNWTO, ILO gibi örgütler gelişmekte olan ekonomiler için kadın istihdamının artırılması ve güçlendirilmesi için turizmi bir fırsat olarak görmektedirler.

Bu çalışmada UNWTO'ya göre uluslararası turist sayıları açısından ilk on içerisinde yer alan ülkelerde konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe çalışanların ülkelere ve cinsiyete göre karşılaştırılması yapılmış, aynı durum eğitim seviyesi açısından da incelenmiştir. Sıralama içerisinde yer alan ülkelerle ilgili yapılan karşılaştırmalarda konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe çalışan kadınların oranı (Fransa ve Türkiye) dışında erkeklere göre yüksektir. Türkiye ve Fransa'da ise bu durumun tam tersine erkek istihdamının fazla olduğu görülmekle birlikte Fransa'da konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe çalışan kadın ve erkek sayıları arasındaki farkın en fazla 457.000 olduğu (2019) bazı yıllarda ise farkın 10.000 civarında olduğu (2011, 2014) görülmektedir. Türkiye'de konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe çalışan sayılarına bakıldığında ise kadın erkek karşılaştırmasında açığın oldukça yüksek

olduğu, 2010-2019 yılları arasında kadın erkek istihdam farkının 700.000'nin altına hiç düşmediği ayrıca geçen 10 yıl süre zarfında bu farkın yaklaşık 90.000 arttığı görülmektedir. Dolayısıyla analize konu olan sektörde kadın istihdam oranının düşük olduğu diğer bir ülke olan Fransa'yla Türkiye karşılaştırıldığında Türkiye'deki farkın Fransa'ya göre 18 kat fazla (2019 yılı verileri) olduğu görülmektedir. 2019 yılı verilerine göre dünya çapında turizmde çalışan kadın işgücü oranı %54 olarak belirlenmişken (UNWTO Women Report, 2019), turizmde vardiyalı çalışma imkânı, giriş engellerinin olmaması gibi kadın istihdamını kolaylaştırıcı unsurların varlığı da göz önüne alındığında Türkiye'nin diğer ülkelere göre geride kalması düşündürücüdür. Turizm sektörü, kadınlara işgücüne katılım, girişimcilik ve yöneticilik alanlarında diğer sektörlerle göre daha fazla fırsat sunmaktadır (WB, 2017). Bu nedenle kadınların ekonomik ve sosyal açıdan güçlenmelerini sağlayarak ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine katkı sağlamaları açısından turizmde kadın istihdamını teşvik edici çalışmalar yapılmalıdır.

Çalışmada bağımsız değişken olarak ele alınan eğitim açısından belirlenmiş olan ülkelere bakıldığında hepsinde erkeklerin daha fazla eğitim aldığı görülmektedir. Ancak oransal olarak kadın ve erkeğin birbirine yakın bir şekilde eğitim hizmeti aldığı ülke Fransa olarak görülürken kadın erkek arasında eğitim farkının en fazla olduğu ülke Türkiye olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm bağlamında değerlendirildiğinde eğitim eksikliği kadınların turizm sektörüne katılımını olumsuz etkilemektedir. Turizm sektöründe kadınların kariyer gelişimi için üst düzey eğitimin yanı sıra sosyal beceriler, ağ oluşturma ve bilgi ve iletişim teknolojileri gibi diğer temel becerileri bir araya getiren eğitimler verilmesi kadınların işgücü piyasasında güçlendirilmesini sağlayabilir.

Çalışmanın bir diğer amacı olan cinsiyet eşitsizliği, istihdam, eğitim ve GSYH değişkenleri kapsamında değerlendirilerek panel veri analizi yapılmıştır. Dengeli panel olması açısından eksik veriler barındıran ülkeler analizden çıkarılmış, sekiz ülke ve dokuz yıllık periyod dikkate alınarak analiz yapılmıştır. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için ikinci nesil birim kök testlerinden Paseran CIPS testi uygulanmıştır. Pedroni eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki ortaya çıkmıştır. Analiz sonucunda cinsiyet eşitsizliği üzerinde etkili olan değişkenler istihdam ve GSYH olarak belirlenmiştir. FMOLS ve DOLS sonuçlarına göre eğitim istatistiksel olarak anlamlı çıkmamış, rassal etkiler modelinde ise eğitimin etkisi 0.009 olarak belirlenmiştir. Aslında kadınların güçlendirilmesi için eğitim hayati bir öneme sahiptir. Kadınların daha fazla istihdam edilmesinin en önemli anahtarlarından biri eğitimidir. UNWTO'ya göre eğitim eksikliği olan kadınların turizm sektöründe yer alması zorlaşacak, hizmet becerileri ve bilgi

düzeyleri yüksek olan kadın çalışanlara daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Bu nedenle turizmde eğitim için daha fazla fırsat sağlanmalıdır. Yeterli eğitim almamış olan kadınlarla çeşitli kurumlar tarafından mesleki kurslar verilerek istihdama kazandırılması sağlanabilir. Turizm kadın istihdamının artırılması açısından önemli bir kaldıraç görevi görse de kadınların düşük pozisyonlarda yığılmadan erkeklerle orantılı bir şekilde üst pozisyonlarda çalışmaları için desteklenmesi ile kadın erkek eşitliğine katkı yapılabilir.

Turizm sektörü ulaşım, gıda, çevre, yerel el sanatları gibi diğer sektörlerle yakından bağlantılı olduğu için bu alanlarda daha fazla istihdam yaratılabilir. Kültürel mirasın korunmasına ve yerel ekonomilerin geliştirilmesine yardımcı olabilecek sürdürülebilir kırsal turizm ile sanat ve zanaat ticareti arasında işbirliği kurularak kadınların istihdama teşvik edilmesi sağlanabilir. Belirli bölgelere has zanaatlarda uzman olan kadınlara girişimcilik konusunda destek olunarak söz konusu faaliyetler daha karlı hale getirilebilir.

Çalışmanın en önemli kısıtı tüm değişkenler açısından her döneme ait verilere ulaşılamamasıdır. Cinsiyet eşitsizliği değişkeni açısından 2019 yılı verilerine ulaşılamamıştır. En çok turist alan ülkeler açısından çalışmada 10 ülke planlanmışken, eğitim ve konaklama ve yiyecek-içecek sektörü istihdam verilerine ulaşamayan Çin ve Tayland analizden çıkarılmıştır. Bir diğer kısıt ise cinsiyet eşitsizliği istihdam, eğitim ve GSYH değişkenleri açısından incelenmiştir. Kültürel ve politik faktörler gibi toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesini etkileyen diğer faktörler araştırmamızda yer almamaktadır. Dolayısıyla gelecekteki araştırmalarda, politik ve kültürel değişkenleri içeren araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akerlof, G. A., ve Kranton, R. E. (2000). "Economics and Identity". *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 715–753.
- Alrwajfah, M. M., Almeida-García, F. ve Cortés-Macías, R. (2020). "Females' Perspectives on Tourism's Impact and Their Employment in the Sector: The Case of Petra, Jordan". *Tourism Management*, 78, 104069, <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104069>.
- Anker, R. (1998). "Gender and Jobs: Sex Segregation of Occupations in the World". Geneva: International Labour Organisation.
- Anker, R., Melkas, H. ve Korten, A. (2003). "Gender-based Occupational Segregation in the 1990's". Working Paper. International Labour Office.
- Arık, Şebnem (2019). "Rekabet Gücünün Yapısal Belirleyicileri: Türkiye ve Seçili Ülkeler için Panel Veri Analizi". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2013). *Turizm Ekonomisi*. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Cave, P., ve Kılıç, S. (2010). "The Role of Women in Tourism Employment with Special Reference to Antalya, Turkey". *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(3), 280–292.
- Cinel, E. A. (2021). "Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Sürdürülebilir Büyüme İlişkisi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(2), 210-227.
- Çelik Uğuz, S. ve Topbaş, F. (2016). "Turizmde Kadın İstihdamı ve Ücret Ayrımcılığı: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27 (1), 62-78.
- Çiçen, C., Boyacıoğlu, E. Z. ve Oğuzhan, A. (2020). "Turizmde Kadın İşgücünün Cinsiyet Ayrımcılığı Algısı: Edirne İlinde Bir Araştırma". *Tourism and Recreation*, 2(Ek 1) 54-63.
- Damjanovic, T., ve Selvaretnam, G. (2020). "Economic Growth and Evolution of Gender Equality". *The Manchester School*, 88(2), 1–36.
- Demirkol, Ş., Fidan, F. ve Pelit, E. (2004). "Turizm Sektöründeki Bayan İşgörenlerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Otel İşletmelerinde Bir Uygulama". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (8): 71-88.
- Global Cinsiyet Farkı Raporu (Global Gender Gap Report (2021). Insight Report March 2021, <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>.
- Güçer, E., Keleş, Y., Demirdağ, Ş.A. ve Çelikkanat, N. (2018). "Kadın İşgörenlerin Karşılaştığı Sorunların Örgütsel Sessizlikleri Üzerindeki Etkisi: Bodrum'daki Otel İşletmelerinde Bir Araştırma". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2), 1-18.
- Hong, G., Kim, S., Park, G., ve Sim, S. (2019). "Female Education Externality and Inclusive Growth". *Sustainability*, 11(12), 1–12.
- Hutchings, K., Moyle, C., Chai, A., Garofano, N. ve Moore, S. (2020). "Segregation of Women in Tourism Employment in the APEC Region". *Tourism Management Perspectives*, 34, 100655.
- ILO (2021). "The Employment Crisis in the Pandemic: Towards a Human-Centred Job Recovery", Labour Overview Series Latin America and The Caribbean 2021.
- İçöz, O. ve Tavmergen Pirnar, I. (1999). "Service Sector and Tourism as a Remedy for Unemployment", *Tourism Analysis*, 4(3-4), 213-220.
- Jackman, M. (2022). "The Effect of Tourism on Gender Equality in the Labour Market: Help or Hindrance?" *Women's Studies International Forum*, 90, 102554, <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2021.102554>.
- Kartal, M. (2014). "Emek Piyasasında Kadın Çalışanlara Yönelik Cinsiyet Ayrımcılığı: Kahramanmaraş Tekstil Sektörü Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kaya, Ş. (2017). "Turizmde Kadın Emegi". *KARATAHTA İş Yazıları Dergisi* Sayı: 9/ Aralık 2017, 1-22.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2015). *Genel Turizm: İlkeler ve Kavramlar*. Detay yayıncılık, 17. Edition, Ankara.
- Klasen, S. ve Lamanna, F. (2009). "The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence For A Panel of Countries". *Feminist Economics*, 15:3, 91-132, DOI: 10.1080/13545700902893106.
- Klasen, S. (2018). "The Impact of Gender Inequality on Economic Performance in Developing Countries". *Annual Review of Resource Economics*, 10, 279–298.
- Özcan, Ceyhan Can (2015). "Türkiye'de Turizm Gelirinin Makroekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 203-220.
- Pedroni, P. (2004). "Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis". *Econometric Theory*, 20 (3), 597–625.
- Pesaran, M. 2004. "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels." *Cambridge Working Papers in Economics* No. 0435. Cambridge University, Cambridge.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2007). "Testing Slope Homogeneity in Large Panels". *Journal of Econometrics*, doi:10.1016/j.jeconom.2007.05.010.

- Rinaldi, A., Salerno, I. (2020). "The Tourism Gender Gap and Its Potential Impact on the Development of the Emerging Countries". *Qual Quant* 54, 1465–1477.
- Santero-Sanchez, R., Segovia-Perez, M., Castro-Nunez, B., Figueroa-Domecq, C. ve Talon-Ballestora, P. (2015). "Gender Differences in the Hospitality Industry: A Job Quality Index". *Tourism Management*, 51, 234-246.
- Şit, M. (2016). "Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 101-117.
- Thévenon, O., et al. (2012), "Effects of Reducing Gender Gaps in Education and Labour Force Participation on Economic Growth in the OECD", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 138, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5k8xb722w928-en>.
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) (2017). *Turizm Sektör Raporu*. 2017 Ocak – Haziran dönemi.
- United Nations (UN). Goal 5: Achieve Gender Equality and Empower All Women and Girls. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>, erişim tarihi: 25.01.2022.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO) (2011). *Global Report on Women in Tourism 2010*. Preliminary findings, Madrid, Spain.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO) (2019). *Global Report on Women in Tourism* (2nd edition), Madrid, Spain.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO) (2010-2019). *International Tourism Highlights, 2011-2020 Edition*.
- World Data Info. <https://www.worlddata.info/america/usa/tourism.php>, erişim tarihi: 01.07.2022.
- World Data Info. <https://www.worlddata.info/asia/turkey/tourism.php>, erişim tarihi: 01.07.2022.
- World Economic Forum (WEF) (2020), *The global gender gap report*.
- World Tourism Organization and International Labour Organization, (2014). *Measuring Employment in the tourism industries–Guide with best practices*. Madrid:UNWTO.
- Yerdelen Tatoğlu, Ferda (2019). *Panel Veri Analizi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notu.
- <https://www.oecd.org/social/closingthegap.htm>.
- https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer39/?lang=en&segment=indicator&id=EMP_TEMP_SEX_ECO_NB_A.
- <https://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm>.
- <https://www.turizmdatabank.com/turizmde-kadin-istihdami/erisim> erişim tarihi: 19.04.22.
- TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri (2019). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Sanayi-ve-Hizmet-Istatistikleri-2019-33599>, erişim tarihi: 25.01.22.
- Zhang, J. ve Zhang, Y. (2021). A Qualitative Comparative Analysis of Tourism and Gender Equality in Emerging Economies. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, March 2021, 284-292, <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.01.009>.
- Zhang, Y., Xu, S. ve Zhang, J. (2022). Examining the Relationship between Tourism and Gender Equality: Evidence from Asia. *Sustainability*, 14, 12156, <https://doi.org/10.3390/su141912156>.